

Ekspozycja reliktyw architektonicznych we współczesnej tkance urbanistycznej. Zagadnienia prawne i konserwatorskie na przykładzie Wrocławia

dr inż. arch.
PIOTR KMIECIK
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu
ORCID: 0000-0003-1652-3933

dr hab.
PIOTR SZYMANIEC, PROF. PWSZ
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu
ORCID: 0000-0002-5415-9215

Celem artykułu jest przedstawienie na przykładzie Wrocławia sposobów ekspozycji reliktyw architektonicznych, a także wskazanie dopuszczalnych na gruncie obowiązujących przepisów o ochronie zabytków sposobów tej ekspozycji i możliwości jej polepszenia.

Wstęp

Czasy po zakończeniu drugiej wojny światowej przyniosły Wrocławowi szereg odkryć archeologicznych związanych z reliktywami obiektów o dużym znaczeniu dla architektury i urbanistyki miasta. Wiele z nich to obiekty o funkcji militarnej. Mają one charakter liniowy, więc nawet w wypadku pełnego zachowania są niezwykle trudne do zagospodarowania nową funkcją. Jednocześnie nawet zachowane jako ruiny, mogą być istotne dla krajobrazu kulturowego [1, s. 27]. Stanowią również dokument historyczny mogący mieć znaczenie edukacyjne i turystyczne. Aby to się jednak stało, elementy te muszą być czytelne, zrozumiałe oraz atrakcyjne dla możliwie szerokiego kręgu odbiorców. Spełnienie tych warunków nie jest łatwe. Ponadto kwestie prawne często warunkują sposób wykorzystania takich reliktyw. Niniejszy artykuł stawia sobie za cel przybliżenie tych problemów na przykładzie Wrocławia. Autorzy zdecydowali się skupić na wybranych reliktywach obiektów o charakterze obronnym ze względu na ich specyfikę. Skupiono się przy tym na średnio-wiecznych i wczesnonowożytnych pierścieniach obronnych lewobrzeżnego Wrocławia. Pominięto inne ważne relikty, jak chociażby fragmenty elewacji XIV-wiecznej kamienicy przy ul. Kurzy Targ czy coraz liczniej ekspozowane na elewacjach fragmenty XIX- i XX-wiecznych reklam oraz dekoracji malarskich lub elementy fortyfikacji bastionowych i późniejszych, zasługujące na odrębną analizę.

Aspekty prawne

Analizując kwestie prawne, należy zwrócić uwagę na Konwencję o ochronie dzie-

dzictwa architektonicznego Europy [2], [3, s. 178–182]. Z uwagi na szerokie ujęcie dziedzictwa architektonicznego (art. 1 konwencji) ochroną objęto również relikty architektoniczne, takie jak relikty XIII-wiecznego zamku Karta Ateńska z 1931 r. oraz Karta Wenecka z 1964 r. to dokumenty ustanawiające swoisty „miękki” standard – *soft law*. Już w Karcie Ateńskiej, zgodnie z poglądem Aloisa Riegla [5, s. 27–70], przyjęto stanowisko zakładające unikanie restauracji zabytków [4, s. 27]. Spośród wyróżnionych przykładów wątpliwości w świetle obu Kart budzą prace przy Bastei Hioba (rekonstrukcja) i Bastionie Kleszczowym (nowy element z użyciem historycznego materiału). Jednakże w obu przypadkach można bronić decyzji konserwatorskich, dowodząc, że służyły one ukazaniu historycznego i estetycznego znaczenia zabytku.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [6] określa, że pojęcie zabytku archeologicznego jest subkategorią pojęcia zabytku nieruchomego albo zabytku ruchomego. Przy czym wpis do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków ma charakter deklaratoryjny, wobec czego ochrona takich obiektów nie zależy od dokonania wpisu [7, s. 112].

Jeden zabytek archeologiczny w rozumieniu ustawy o ochronie zabytków może przebiegać przez więcej niż jedną nieruchomość (działkę), przy czym nieruchomości te mogą być własnością różnych podmiotów. Utrudnia to zdecydowanie jednolite wyekspozowanie zabytku archeologicznego. Ewentualnie jeśli zabytek jest zagrożony zniszczeniem

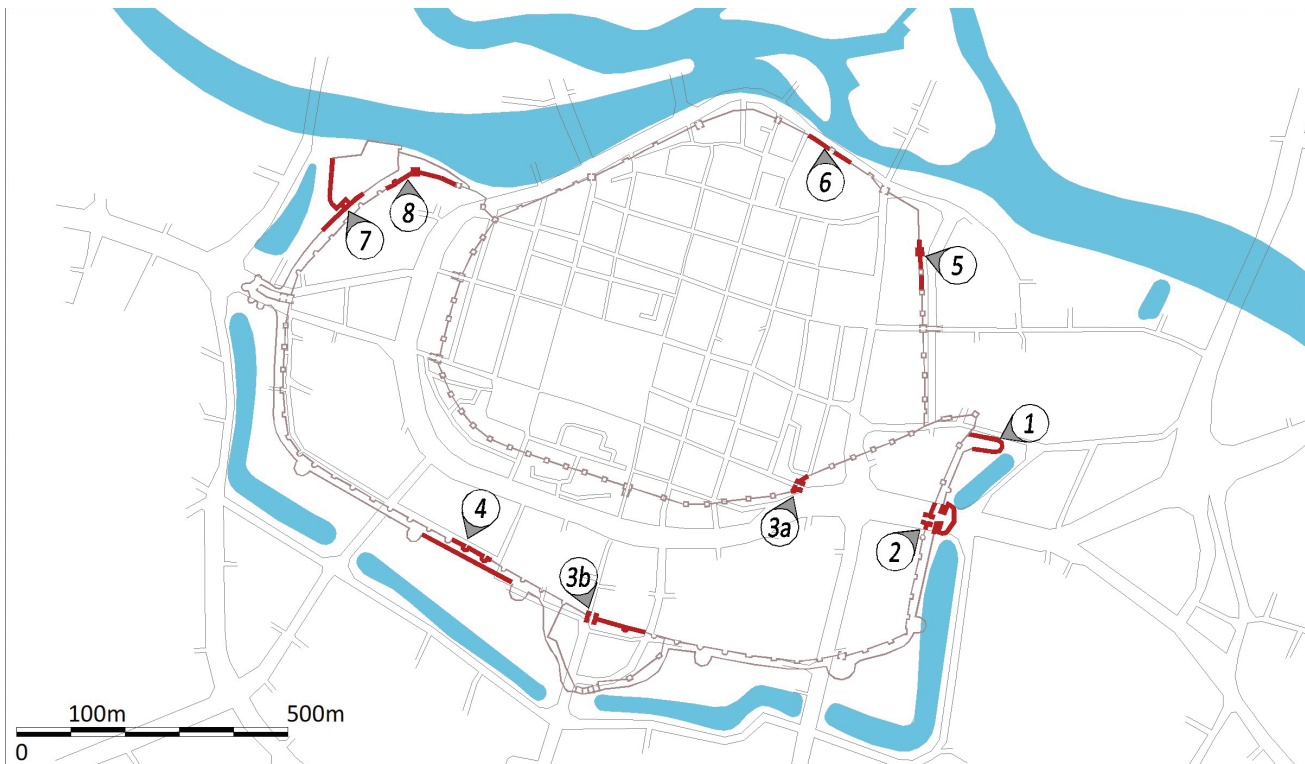
lub uszkodzeniem, może nastąpić wywłaszczenie nieruchomości – dokonywane w granicach całej działki, na której znajduje się zabytek nieruchomy [8, s. 253–254]. W niektórych sytuacjach zabytek archeologiczny „wkracza” na obszar działki sąsiedniej, co ma wpływ na możliwości jego pełnej ekspozycji.

Zobrazowanie przebiegu dawnego obiektu w postaci obrysu w posadzce czy w ścianie obecnego obiektu nie powoduje przyznania takiemu obiektowi statusu zabytku. Jednakże można wykluczyć ochronę obrysu, gdy będzie posadowiony na działce będącej częścią otoczenia określonego zabytku.

Kolejną kwestią prawną jest podział kompetencji w zakresie nadzoru konserwatorskiego, ponieważ na mocy porozumienia z 2011 r. część kompetencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków została przekazana Miejskiemu Konserwatorowi Zabytków [9]. Wobec tego nadzór nad obiektami wpisanymi do rejestru zabytków sprawuje Miejski Konserwator Zabytków, podczas gdy zabytki archeologiczne podlegają Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków. Istnieje zatem możliwość wystąpienia sporów między wskazanymi organami [10].

Przykłady Basteja Hioba

Relikty murów bastei przy al. Juliusza Słowackiego zostały odnalezione w 1967 roku. Częściowo zrekonstruowane w latach 1967–1971 [11, s. 333–334], [1, s. 32]. Wykorzystano tu różne działania, od konserwacji odsłoniętych reliktyw przez ich rekonstrukcję aż po zaznaczenie przebiegu w posadzce. Rekonstrukcja w tym wypadku została wykonana

Rys. 1. Lokalizacja wybranych obiektów na planie Wrocławia. Kolorem czerwonym oznaczono ekspozowane relikty. Oznaczenia obiektów: 1: Basteja Hioba, 2: Brama Oławska zewnętrzna, 3a: Brama Oławska wewnętrzna, 3b: Brama Świdnicka, 4: relikty na pl. Wolności, 5: Baszta Niedźwiadka, 6: relikw muru przy ul. Grodzkiej, 7: Bastion Kleszczowy, 8: relikw zamku

tak, aby część rekonstruowana nie odróżniała się od oryginalnej. Uwarunkowania urbanistyczne (bliskość Galerii Dominikańskiej) powodują, że niezwykle atrakcyjna południowa elewacja zespołu staje się niemal niedostępna dla zwiedzających.

Brama Oławska zewnętrzna

Relikty bramy oławskiej zewnętrznej zostały odnalezione w latach 1975–1977 w okolicach placu Dominikańskiego. W projekcie ekspozycji przyjęto system mieszany, wykorzystujący zarówno elementy *in situ*, jak i zarys przebiegu murów w posadzce oraz całkowicie unikatową w skali Wrocławia makietę przedstawiającą ten fragment fortyfikacji miejskich (obejmującą także Basteję Hioba). Jest to jeden z najbardziej kompleksowych systemów ekspozycji, jaki został zastosowany przy relikwach we Wrocławiu. Niestety oryginalna koncepcja architektoniczno-konserwatorska nie została zrealizowana w całości [12]. Czytelność całości poprawiłoby umieszczenie na istniejącej makiecie elementów pomagających oglądającemu w orientacji.

W trakcie prac archeologicznych prowadzonych w latach 2007–2012 na obszarze placu Wolności odsłonięto relikty dwóch linii umocnień: pochodzącej z pierwszej połowy XIV wieku drugiej linii średniowiecznych murów obronnych oraz XV-wiecznej kurtyny systemu fortyfikacji bastiejowych [13]. Zdecydowano

Fot. 1. Makietę systemu obronnego umieszczoną przy Bramie Oławskiej zewnętrznej. Relikty umocnień na pl. Wolności

się na rozbudowaną formę ekspozycji, obejmującą jako element porządkujący zaznaczone w posadzce linie przebiegu fortyfikacji. *In situ* pod przeszkleniem wyeksponowano relikty dwóch baszt lupinowych i lico wewnętrzne muru obronnego odnalezione w północnej ścianie obecnego Muzeum Teatru. Jedynym elementem informacyjnym są lakoniczne, mało czytelne tablice. Z kolei uzupełnieniem

ekspozycji kurtyny umocnień bastiejowych jest zrekonstruowany w ścianie zjazdu do parkingu podziemnego fragment lica z kamiennymi obramowaniami otworów strzelniczych oraz piaskowcową oblicówką dolnych partii.

Bastion Kleszczowy

Znajdujący się na terenie dawnego szpitala im. Babińskiego przy pl. Jana Pawła II Ba-

Fot. 2. Fragmenty ekspozycji przy pl. Jana Pawła II. W posadzce widoczny przebieg kurtyny umocnień bastejowych, na drugim planie mur ukazujący przebieg Bastionu Kleszczowego.

stion Kleszczowy został odsłonięty w trakcie prac wykopaliskowych w latach 2015–2020. Biorąc pod uwagę duży obszar objęty badaniami, bardzo zróżnicowany stan odnalezionych reliktyw oraz stopień skomplikowania prac, warunkowany głównie względami administracyjnymi i technicznymi [10], nie było możliwości wyeksponowania wszystkich odkryć *in situ*. Projektanci przyjęli więc mieszany system ekspozycji. Elementy istotne urbanistycznie, ale jednocześnie w najgorszym stanie technicznym, zostały przedstawione w formie zarysu w posadzce i na murach nowych obiektów. Obrys znacznej części południowego barku bastionu został wyeksponowany w formie muru z wykorzystaniem zachowanych elementów oryginalnej kamiennej oblicówki, ale podniesionego w stosunku do oryginału o około 3 metry. Stanowiący z kolei jedno z najciekawszych odkryć fundament wieży wraz z destruktem przylegających do niej murów wyeksponowano *in situ*. Bez przemyślanego systemu informacyjnego zespół ten może pozostać całkowicie niezrozumiały. Dodatkowo przeciętny zwiedzający niemal na pewno będzie miał problem z różnicowaniem między elementami oryginalnymi a rekonstruowanymi.

Kolejnym odkryciem na terenie byłego szpitala im. Babińskiego były relikty niedo-

kończonego XIII-wiecznego zamku. W tym wypadku projektanci zdecydowali się na wyeksponowanie *in situ* całości odkryć [14]. Zachowane relikty eksponowane są w piwnicy niewielkiego obiektu przeznaczonego na cele komercyjne. Nie ma więc w zasadzie mechanizmu narzucenia sposobu ich ekspozycji. Dodatkowo odnalezione relikty są fragmentem ściany Arsenalu Mikołajskiego, do której budynek szpitala został dostawiony, co może powodować problemy prawne.

Wnioski

Kluczowe elementy dla ekspozycji reliktyw architektury stanowiących zespół w skali urbanistycznej to ich czytelność, spójność i atrakcyjność dla możliwie szerokiej grupy odbiorców. Dlatego konieczne wydaje się opracowanie spójnego ogólnomiejskiego systemu ich opisywania, regulującego zarówno formę, jak i warstwę treściową opisów. W wypadku bardziej skomplikowanych obiektów przydatna byłaby także forma trójwymiarowej rekonstrukcji, wzorowanej np. na makiecie eksponowanej przy relikwach Bramy Oławskiej zewnętrznej (fot. 1). Ponadto wskazane byłoby ujednolicenie skali i formy takich elementów oraz zakresu przedstawianych w ten sposób informacji. Przydatny może być także element wspólnej ich promocji

[1, s. 32]. Propozycją najdalej idącą i zapewne trudną do przeprowadzenia byłoby stworzenie spójnego dla całego obszaru miejskiego systemu ekspozycji, określającego chociażby jednolity materiał do wykonywania zarysów murów w posadzce lub wręcz osobny wzór dla każdego typu muru (obecnie np. mur fortyfikacji bastejowych oznaczony jest zupełnie inaczej na pl. Jana Pawła II i w Bramie Oławskiej zewnętrznej, inaczej na pl. Wolności) (fot. 3.). Warto byłoby również podjąć, gdzie to możliwe, próbę uciąglenia obrysów. Wszystkie te elementy wymagają spójnego stanowiska prezentowanego przez mające na to wpływ instytucje i organy. Wskazane byłoby także stworzenie kodeksu dobrych praktyk dotyczących obiektów bezpośrednio sąsiadujących z reliktywami, co mogłoby zaowocować zwiększeniem atrakcyjności turystycznej takich przestrzeni.

Literatura

- [1] Przyłęcki M., 2007, Trwale ruiny historycznych obiektów w krajobrazie miast, [w:] „Architektura krajobrazu” 3/2007, s. 25–34.
- [2] Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r., Dz.U. z 2012 r., poz. 210.
- [3] Przyborowska-Klimczak A., Rozwój ochrony dziedzictwa kulturowego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
- [4] Karta Ateńska – postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r., [w:] Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury (edycja 2015), Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa 2015.

Fot. 3. Sposób prezentacji reliktów umocnień bastejowych. Od lewej: pl. Wolności, pl. Jana Pawła II, Brama Oławska zewnętrzna

[5] Riegl A., Nowoczesny kult zabytków. Jego istota i powstanie, [w:] J. Krawczyk (red.), Alois Riegl, Georg Dehio i kult zabytków, Mówią Wieki, Warszawa 2006, s. 27–70.

[6] Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 710.

[7] Dreła M., 2008. Definicja zabytku nieruchomego w prawie polskim i francuskim, „Ochrona Zabytków” nr 56/1 (240).

[8] Zalaśńska K., Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

[9] Porozumienie w sprawie powierzenia prowadzenia niektórych zadań z zakresu właściwości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 5 września 2011 r., https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/get_file_contents.php?id=133347 [dostęp: 20.05.2021].

[10] Kleszcz J., Kmieciak P., Administracyjny konflikt interesów między ochroną zieleni, zabytków a prawem budowlanym na przykładzie badań archeologiczno-architektonicznych na terenie byłego Wojewódzkiego Szpitala im. Józefa Babińskiego we Wrocławiu, [w:] B. Detyna, P. Szymaniec (red.), Administracja publiczna – zagadnienia prawne, instytucjonalne i koncepcje zarządzania, Spatium, Radom 2020, s. 129–142.

[11] Żurek A., Basteja, [w:] Leksykon architektury Wrocławia, Via Nova, Wrocław 2011, s. 333–334.

[12] Lewicka M.L., Cempa J., Brama oławska we Wrocławiu – 35 lat funkcjonowania plenerowej ekspozycji reliktów fortyfikacji miejskich, [w:] B. Szmygin (red.), Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów: Trwała ruina II: problemy utrzymania i adaptacji, Politechnika Lubelska, Lublin 2010, s. 79–96.

[13] Michalski M., Babral K., Wiatrzyk K., 2014. Studium rekonstrukcji bastejowych fortyfikacji Wrocławia na przykładzie reliktów odkrytych w rejonie pl. Wolności, „Architectus” 3(39), DOI: 10.5277/arc140302.

[14] Kleszcz J., Kmieciak P., 2018. Sposób prowadzenia badań archeologiczno-architektonicznych a możliwości wykorzystania ich wyników w procesie projektowym na przykładzie byłego Szpitala im. Babińskiego we Wrocławiu, „Budownictwo i Architektura” 17/2018, DOI: 10.24358/Bud-Arch_18_171_20.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.2214

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA
Kmieciak Piotr, Szymaniec Piotr, 2021, Ekspozycja reliktów architektonicznych we współczesnej tkance urbanistycznej. Zagadnienia prawne i konserwatorskie na przykładzie Wrocławia, „Builder” 9 (290). DOI: 10.5604/01.3001.0015.2214

Streszczenie: Duże miasta europejskie charakteryzują się zazwyczaj złożoną historią i wielowarstwową strukturą architektoniczno-urbanistyczną. Obok obiektów zabytkowych ciągle użytkowanych pojawiają się w niej pozostałości niemożliwe do adaptacji, a mające dużą wartość historyczną. Przykładem mogą być liczne pozostałości miejskich umocnień we Wrocławiu. Celem artykułu jest przedstawienie na przykładzie Wrocławia sposobów ekspozycji reliktów architektonicznych, a także wskazanie dopuszczalnych na gruncie obowiązujących przepisów o ochronie zabytków sposobów tej ekspozycji i możliwości jej polepszenia.

Słowa kluczowe: ekspozycja reliktów architektury, Wrocław, fortyfikacje, mury miejskie

Abstract: EXHIBITION OF ARCHITECTURAL RELICS IN CONTEMPORARY URBAN TISSUE. LEGAL AND CONSERVATION ISSUES ON THE EXAMPLE OF WROCLAW, POLAND. European cities are usually characterized by a complex history and multi-layered architectural and urban structure. In addition to historic buildings that are still in use, there are remains that cannot be adapted, and at the same time are of great historical value. The numerous remains of city fortifications in Wrocław may be one of the examples. The aim of the article is to present, based on the example of Wrocław, ways of displaying architectural relics, as well as to indicate the methods of this exposure permitted under the applicable regulations on the protection of monuments and the possibility of improving it.

Keywords: exhibition of architectural relics, Wrocław, fortifications, city walls